

Marxismul, libertatea și statul

Mihail Bakunin

1872

Cuprins

Capitolul I: Introducere	4
Capitolul II: Ideologia marxistă	6
Capitolul III: Statul și marxismul	9
Capitolul IV: Internaționalismul și statul	16
Capitolul V: Revoluția socială și statul	19
Capitolul VI: Acțiunea politică și muncitorii	24

Notă: Aici e prezentată versiunea lui Bakunin despre ruptura dintre el și Karl Marx care a avut loc la sfârșitul deceniului 1860 și începutul deceniului 1870. Bakunin a văzut ruptura dintre ei devenind din ce în ce mai mare în urma percepțiilor diferite pe care le-au exprimat asupra funcției Statului în programul socialist. Bakunin a susținut că Internaționala tindea să privească cu mult prea multă indulgență conceptul de Stat, pe care el îl vedea ca fiind o entitate periculoasă și dezumanizantă. Statul, a scris el, „împune nedreptatea și cruzimea tuturor supușilor săi, ca datoria supremă a acestora. Constrânge, mutilează și ucide umanitatea din ei, astfel încât supușii săi încetează să mai fie oameni, nu mai rămân nimic altceva decât cetățeni.”

Bakunin a scris eseurile care detaliează disputa sa cu Marx din anii 1870-1872, înainte să fie exclus din Internațională. Alte eseuri privind emanciparea și trăsăturile generale ale Statului sunt preluate din cartea „Federalism, Socialism și Anti-Teologism”, din 1867. K.J. Kenafick, editorul australian și translatorul a combinat aceste lucrări în cartea „Marxismul, Libertatea și Statul”, în 1950.

Capitolul I: Introducere

Sunt un căutător pasionat de Adevăr și nu mai puțin un inamic la fel de pasionat al ficțiunilor dăunătoare folosite de “Partidul Ordinii”, reprezentantul oficial al trecutului și prezentului, josnic, religios, metafizic, politic, judiciar, economic și social, pregătit să îndobitocască și să înrobească omenirea. Sunt un iubitor fanatic al Libertății, pe care o consider singurul mediu în care se pot dezvolta inteligența, demnitatea și fericirea omului, și nu “libertatea” autorizată, măsurată și reglementată de către Stat. Această din ultimă “libertate” este o minciună care reprezintă privilegiile celor puțini, și care e clădită pe sclavia celorlalți. Nu sunt un susținător nici a libertății individuale, egoiste, rea și imaginare propusă de școala lui Rousseau și de toate celelalte școli aparținând liberalismului burghez, ce consideră că drepturile individului sunt limitate de drepturile Statului și, din care rezultă, așadar, reducerea drepturilor individuale la zero. Nu. Vreau eu vorbesc despre singura libertate care își merită numele cu adevărat: libertatea ce constă în desăvârșirea maximă a tuturor puterilor materiale, intelectuale și morale ca fiind capacități latente în fiecare; libertatea care nu recunoaște restricții, în afară de cele pe care ni le trasează legile naturii.

Și, vorbind la propriu, nu există restricții, din moment ce aceste legi nu sunt impuse asupra noastră de un legiuitor din afară, de lângă noi sau de deasupra noastră. Aceste restricții sunt imanente, inerente, constituind baza primară a existenței noastre atât materiale, intelectuale cât și morale. În loc să căutăm să le găsim o limită, trebuie să le considerăm ca fiind condiții reale și motive efective ale libertății noastre. Vreau să spun că libertatea individuală, departe de a se opri ca o limită înaintea libertăților celorlalți, își găsește aici propria-i confirmare și răspândire spre infinit; libertatea nelimitată a fiecăruia prin libertatea tuturor, libertatea prin solidaritate; libertatea prin egalitate; libertatea predominând asupra forței brute și a principiului autorității, care nu este nimic altceva decât expresia idealizată a acelei forțe; libertate care, după aruncarea tuturor idolilor cerești sau pământenii, își va găsi și organiza o nouă lume, una a solidarității umane, pe ruinele tuturor Bisericilor și Statelor.

Sunt un susținător convins al egalității economice și sociale, pentru că știu că, fără acestea, egalitatea, libertatea, dreptatea, demnitatea umană, moralitatea și bunăstarea individului, la fel ca și prosperitatea națiunilor nu vor fi nimic altceva decât niște minciuni ca multe altele. Dar, ca susținător al libertății din toate punctele de vedere, ca primă condiție a umanității, cred că libertatea trebuie să se întemeieze pe o organizare din proprie inițiativă a muncii și a proprietății colective, pe asociații de producție organizate liber și federalizate în districte, pe o federalizare spontană și egală de districte, și nu pe acțiunea supremă și tutelară a Statului.

Acesta este punctul în care Revoluționarii Socialiști sau Colectiviști se despart de Comuniștii Autoritari, aceștia din urmă fiind susținătorii inițiativei absolute a Statului. Scopul lor este același: și unii, și alții își doresc în mod egal crearea unei noi ordini sociale bazată doar pe organizarea muncii colective, inevitabil impusă asupra fiecăruia prin forța lucrurilor, condiții economice egale pentru toți și deținerea colectivă a mijloacelor de producție. Însă, comuniștii își imaginează ca vor ajunge aici prin dezvoltarea și organizarea politică a clasei muncitoare și, în principal, a proletariatului urban cu ajutorul radicalismului burghez, pe când Revoluționarii Socialiști, inamici ai combinațiilor și alianțelor dubioase, cred, dimpotrivă, că nu pot atinge vreun scop, în afară de acela de organizare și dezvoltare, nu prin politică, ci în urma puterii anti-politice a maselor muncitoare de la oraș și de la țară, incluzând aici toate persoanele claselor superioare favorabile deposedării, care detașându-se total de trecutul lor, vor dori să li se alăture și să le accepte programul.

Așadar, două metode diferite. Comuniștii cred că trebuie să organizeze forța muncitorilor pentru a prelua puterea politică a statului. Socialiștii Revoluționari se organizează în vederea distrugerii, sau dacă

preferați o exprimare mai politicoasă, a desființării Statului. Comuniștii sunt susținătorii principiilor și practicilor autorității, pe când Revoluționarii Socialiști au încredere doar în libertate. Ambii sprijină știința care, în mod egal, trebuie să distrugă superstițiile și să înlocuiască credința. Dar, comuniștii ar dori să realizeze asta prin impunere, pe când revoluționarii socialiști vor să se limiteze la a-și promova ideile în așa fel încât grupurile de oameni, convinse, se vor organiza ele însele și se vor transforma în federații, din proprie inițiativă, în mod liber, de jos în sus, în funcție de propria lor mișcare și de interesele lor, dar niciodată după un plan urmat și impus “maselor ignorante” de către niște minți superioare.

Socialiștii Revoluționarii cred că este mai mult simț practic și spiritual în aspirațiile instinctive și în adevăratele nevoi ale maselor de oameni, decât în mințile profunde ale acelor oameni învățați și profesori ai umanității, care în ciuda multor eforturi au ratat șansa de a o face fericită și care încă mai continuă să o lase pradă suferințelor. Socialiștii Revoluționari cred, dimpotrivă, că specia umană s-a lăsat prea mult timp condusă și că sursa nenorocirii nu stă într-o formă de guvernare sau alta, ci chiar în principiul și realitatea guvernului, indiferent de tipul său.

Este contradicția, devenită deja istorică, care există între comunismul științific, dezvoltat de școala germană și acceptat în mare parte de socialiștii englezi sau americani, pe de o parte, și între Proudhonismul foarte dezvoltat și împins până la consecințele finale, pe de altă parte, acceptat de proletariatul din țările latine. A fost acceptat și va fi acceptat în continuare de sentimentele esențial anti-politice ale popoarelor slave.

Capitolul II: Ideologia marxistă

Școala doctrinară a socialiștilor, sau mai curând a comuniștilor germani autoritari, a fost fondată cu puțin înainte de 1848, și a adus – trebuie să recunoaștem – servicii importante cauzei proletariatului, nu numai în Germania ci în toată Europa. Lor le aparține, în principal, marea idee de creare a “Asociației Internaționale a Muncitorilor”, cât și inițierea primei sale realizări. Azi, îi găsim pe aceștia în conducerea Partidului Social Democrat al Muncii, având propriul organ de presă “Volkstaat”.

Este, prin urmare, o școală perfect respectabilă ceea ce nu o împiedică însă să afișeze uneori o imagine foarte proastă și nu o împiedică mai ales să ia ca teorie de bază un principiu pe care îl consideră perfect adevărat numai atunci când este pus în adevărata sa lumină – dintr-un punct de vedere relativ – , dar care devine complet fals atunci când este expus și pus pe hârtie ca singur fundament și sursa tuturor principiilor, așa cum procedează această școală.

Acest principiu, pe lângă faptul că este cel care constituie fundamentul principal al socialismului științific, a fost pentru prima oară formulat și dezvoltat în mod științific de principalul lider al școlii comuniste germane, Karl Marx. El formează gândirea dominantă a celebrului “Manifest comunist” în care un comitet format din comuniști francezi, englezi, germani, belgieni l-au lansat la Londra în 1848 sub sloganul “Proletari din toate țările, uniți-vă!”. Acest Manifest, prezentat, după cum se știe, de domnii Marx și Engels, a devenit baza tuturor cercetărilor științifice ulterioare ale școlii lor și, mai târziu, a agitațiilor populare provocate de Ferdinand Lassalle în Germania.

Acest principiu este în contradicție totală cu cele recunoscute de Idealistii altor școli. Idealistii celorlalte școli deduc toate faptele istorice – inclusiv dezvoltarea intereselor materiale și diferitele faze ale organizării sociale – din modul în care s-au dezvoltat Ideile. Pe o poziție opusă lor, germanii comuniști vor să vadă în toată istoria umanității, în cea mai idealistă manifestare a colectivului la fel ca și viața indivizilor, în toate evoluțiile intelectuale, morale, religioase, metafizice, științifice, artistice, politice, juridice și sociale – realizate în trecut și continuate în prezent – nimic altceva decât reflecții sau rezultate necesare ale evoluțiilor economice.

Pe când Idealistii susțin că ideile domină și generează faptele, Comuniștii, conform materialismul științific, dimpotrivă, spun că acțiunile dau naștere ideilor și că acestea, mai târziu, nu sunt nimic altceva decât expresii ideale ale acțiunilor transformate în fapte – și printre aceste acțiuni, economice sau materiale, cele superioare constituie baza esențială, fundamentul principal din care derivă toate celelalte acțiuni, intelectuale sau morale, politice sau sociale.

Noi, cei care suntem materialști și determiniști, la fel ca Marx, recunoaștem inevitabila legătură dintre faptele economice și cele politice din istorie. Noi recunoaștem, într-adevăr, necesitatea, caracterul inevitabil al tuturor evenimentelor care au loc, însă nu ne vom înclina în fața lor oricum și, mai ales, noi vom fi foarte atenți când le lăudăm, atunci când prin natura lor se află în conflict cu supremul sfârșit al istoriei la completarea idealului uman care poate fi găsit în forme mai mult sau mai puțin vizibile, în instincte, aspirațiile oamenilor sub toate formele religioase din toate epocile, pentru că acest ideal e inerent speciei umane, omul fiind cel mai social animal de pe pământ. Acest ideal, astăzi mai cunoscut decât oricând, poate fi rezumat astfel: ”Este triumful umanității, este cucerirea și îndeplinirea libertății totale și a dezvoltării totale, materiale, intelectuale și morale a fiecărui individ, obținut în urma organizării spontane și absolut libere a economiei și solidarității sociale ca întreg, atât cât este posibil între ființele umane de pe pământ”.

Tot ce în istorie ne arată că se supune unui sfârșit, din punctul de vedere al umanității – și altul nu avem – e bun, iar tot ceea ce i se opune e rău. Știm foarte bine că ce numim bun și rău sunt întotdeauna, și unul și celălalt rezultate ale cauzelor naturale și, prin urmare, unul fără altul nu se poate.

Dar în ceea ce noi numim Natura, în sensul propriu, recunoaștem multe necesități cu care suntem de acord, de exemplu, necesitatea de a muri de rabie când ești mușcat de un câine turbat. În același fel, în continuarea vieții naturii, denumită Istorie, întâlnim multe necesități pe care merită să le criticăm mai mult decât să le binecuvântăm și pe care ar trebui să le stigmatizăm cu toată energia de care suntem capabili, în interesul nostru, al moralității sociale și individuale, cu toate că recunoaștem, din momentul în care ele au fost îndeplinite că chiar și cea mai detestabilă faptă a istoriei are un caracter de inevitabilitate care poate fi găsită atât în toate fenomenele naturii cât și în istorie.

Ca să-mi fac ideea mai clară, o s-o ilustrez prin câteva exemple. Când studiez condițiile sociale și politice în care romanii și grecii au intrat în contact înaintea declinului antichității, nivelul de cucerire și distrugere de către armata și barbarismul romanilor în comparație cu standardul ridicat al libertății umane, a fost logic, natural, un lucru absolut inevitabil. Dar acest lucru nu mă împiedică să iau retrospectiv și foarte serios partea Greciei împotriva Romei în acea luptă și să spun că specia umană nu a avut nimic de câștigat în urma triumfului romanilor.

În același fel, consider perfect naturală, logică și prin urmare inevitabilă, situația în care creștinii au distrus cu furie sfântă toate bibliotecile păgânilor, toate comorile artei, filozofiei antice și științei. Dar este absolut imposibil pentru mine să înțeleg ce avantaje am avut de pe urma acestor acțiuni în dezvoltarea noastră politică și socială.

Sunt chiar dispus și să cred că dincolo de inevitabilul proces al acțiunilor economice, din care, dacă am putea să-l credem pe Marx, ar fi trebuit cercetat, excluzând toate celelalte judecați, ca singura cauză a faptelor intelectuale și morale care sunt produse în istorie, spun că sunt foarte dispus să cred că acest act al sfintei barbarii, sau mai curând acea lungă serie de acte și crime barbare, pe care primii creștini, inspirați de divinitate, le-au comis împotriva spiritului uman a fost cea mai importantă cauză a degradării intelectuale și morale și a avut drept consecință înrobirea politică și socială din evul mediu. Fiți siguri de asta, că dacă creștinii nu ar fi distrus bibliotecile, muzeele și templele antice nu am fi fost condamnați astăzi să luptăm împotriva numeroaselor absurdități oribile și rușinoase, care încă mai întunecă mințile oamenilor în așa măsura încât să ne facă să ne îndoim câteodată de posibilitatea unui viitor al omenirii.

Continuând cu același stil de proteste împotriva faptelor ce s-au petrecut în istorie și în urma cărora, am recunoscut eu însumi caracterul inevitabil [al istoriei] mă opresc înaintea splendorilor republicilor italiene și înaintea trezirii geniului uman din epoca Renașterii. Apoi văd apropierea a două genii malefice, la fel de vechi ca istoria, doi șerpi boa care au devorat tot ceea ce era mai uman și mai frumos în istorie: e vorba de Biserica și Statul, papalitatea și imperiul. Două nenorociri eterne și aliate de nedespărțit, pe care le văd împăcându-se, îmbrățișându-se una pe cealaltă și pe care le văd cum împreună au devorat, au înăbușit și au distrus acea ghinionistă și prea frumoasă Italie, condamnând-o la trei secole de moarte. Deci, găsesc tot s-a întâmplat foarte natural, logic, inevitabil, nu mai puțin abominabil, și îi blestem în același timp pe amândoi, atât pe papă cât și pe împărat.

Să trecem la Franța. După o luptă ce a durat un secol, Catholicismul, susținut de Stat, a câștigat în final bătălia împotriva Protestantismului. Nu găsim oare în Franța acestor zile politicieni și istorici ai școlii nenorocite, care proclamându-se revoluționari, consideră că victoria Catholicismului – o victorie sângeroasă și inumană, dacă ar fi fost vreodată una altfel – ca fiind un veritabil triumf al Revoluției? Catholicismul, susțin ei, era atunci însuși Statul, democrația, în timp ce Protestantismul a reprezentat revolta aristocrației împotriva Statului și, astfel, împotriva democrației. Cu astfel de sofisme – complet identice cu cele marxiste, care consideră la fel că triumful Statului e triumful Social-Democrației –, cu astfel de absurdități dezgustătoare până la revoltă, mintea și simțul moral ale maselor sunt pervertite. Masele sunt învățate să creadă că tocmai exploatații lor însetați de sânge, inamicii lor de ani de zile, tiranii lor, stăpânii și servitorii Statului ar fi reprezentanții, eroii și servitorii devotați ai emancipării lor.

Este corect să spunem de o mie de ori, că protestantismul, nu ca teologie calvinistă, dar ca protest energetic și înarmat, a reprezentat revolta, libertatea, umanitatea și distrugerea Statului, pe când catholicismul a reprezentat ordinea publică, autoritatea, legea divină, salvarea Statului de către Biserică și a Bisericii de către Stat, condamnarea societății umane la o sclavie fără margini și fără limite.

În timp ce recunosc inevitabilitatea faptului împlinit, nu ezit să spun că triumful Catholicismului în Franța secolelor XVI și XVII a fost o nenorocire pentru întreaga specie umană și că masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu, la fel ca și revocarea Edictului de la Nantes au fost fapte dezastruoase pentru Franța, la fel cum a fost și masacrul poporul parizian din timpul Comunei. Am auzit, de asemenea, francezi, foarte inteligenți și stimabili, spunând că înfrângerea protestantismului s-a datorat naturii esențialmente revoluționare a poporului francez.

”Protestantismul”, spun ei, “a fost doar o semi-revoluție, noi avem nevoie de o revoluție completă, și de acea națiunea franceză nu a dorit și nu a fost în stare să se îndrepte spre Reformă. A fost de preferat să rămână catolicii până când va veni vremea când se va putea proclama ateismul; și aceasta pentru că au suportat cu așa totală și resemnare creștină, atât ororile din timpul nopții sfântului Bartolomeu, cât și nu mai puținele fapte abdominale ale executorilor revocării edictului de la Nantes”.

Acești stimabili patrioți nu vor să ia un lucru important în considerare. Acela că un popor, care, oricare ar fi pretextul, suferă în tiranie, neapărat pierde în întregime onorabilul obicei al revoltei și chiar instinctul de a se revolta. Își pierde sentimentul de libertate, și odată ce un popor a pierdut acest sentiment de tot, nu neapărat din cauza condițiilor din afară, în el însuși, în adâncul sufletului lui, va rămâne un popor de sclavi. Din cauza faptului că protestantismul a fost înfrânt în Franța a pierdut poporul francez, sau mai bine zis, niciodată nu și-a însușit practicarea libertății. Pentru că această tradiție și acest obicei al libertății nu lipsesc neapărat din ceea ce noi numim astăzi conștiința politică, ci pentru că lipsesc din conștiința că toate revoluțiile care vor fi făcute de acum înainte nu vor fi în stare să garanteze sau să asigure libertatea politică. Cu excepția acelor zile glorioase ale revoluției, care au rămas zilele de sărbătoare, poporul francez, rămâne azi, ca și ieri un popor de sclavi.

Capitolul III: Statul și marxismul

Toată munca să fie desfășurată în slujba Statului și să fie plătită de Stat – acesta este fundamentul principal al Comunismului Autoritar sau al Socialismului de Stat. Statul a devenit unicul proprietar – și la sfârșitul perioadei de certitudine în care va fi obligatoriu să lase societatea să treacă fără un șoc prea mare politic sau economic din organizarea prezentă a privilegiilor burgheziei la organizarea viitoare a egalității de stat oficiale – Statul va deveni unicul bancher, creditor, organizator, conducător al întregii producții naționale și distribuitor al propriilor produse. Acesta este idealul, fundamentul principal al comunismului modern. Enunțat prima oară de Babeuf, înaintea revoluției franceze, cu toate componentele civismului antic și violența revoluționară caracteristice epocii, a fost remodelat și reprodus în miniatură 45 de ani mai târziu de către Louis Blanc în scurtul său pamflet “Organizarea muncii”, în care cetățeni respectabili, mult mai puțin revoluționari și mult mai indulgenți cu slăbiciunile burgheziei decât Babeuf, au încercat să îndulcească pastila în așa fel încât burghezia să o înghită fără să-și dea seama că e otrăvită și că ar putea să o omoare. Dar burghezia nu s-a lăsat păcălită și răspunzând politeții cu brutalitate, l-a alungat pe Babeuf din Franța. În ciuda acestui lucru, cu o perseverență de admirat, el a rămas fidel sistemului său economic, și a continuat să creadă că întregul viitor poate fi regăsit în micul său pamflet despre organizarea muncii.

Atunci, ideea comunistă a trecut în mâini mult mai serioase. Karl Marx, liderul de necontestat al Partidului Social Democrat din Germania, un mare intelectual înarmat cu cunoștințe solide și a cărui întreagă viață – putem spune asta fără să exagerăm – a fost dedicată acestei mărețe cauze care există astăzi: emanciparea muncii și a truditorilor. Karl Marx a fost, indiscutabil, singurul, dacă nu unul dintre principalii fondatori ai Asociației Internaționale a Muncitorilor, care a făcut din dezvoltarea ideii comuniste, principalul scop al muncii sale. Marea sa operă “Capitalul” nu este neapărat o fantezie, o concepție apriorică, ieșită într-o singură zi din capul unui tânăr, mai mult sau mai puțin ignorant în ceea ce privește condițiile economice și actualul sistem de producție. Este fondată pe o analiză foarte vastă, foarte detaliată și foarte profundă asupra sistemului economic și ale condițiilor sale. Karl Marx este deținătorul unor cunoștințe statistice și economice imense. Munca sa asupra Capitalului, deși a rămas blocată, din păcate, în formule și tertipurii metafizice care sunt inaccesibile maselor largi de cititori, este o lucrare științifică și realistă la un nivel cât se poate de înalt, în sensul că exclude orice altă logică decât cea a faptelor.

Trăind peste 30 de ani, aproape exclusiv printre muncitorii germani, refugiați ca și el, înconjurat de prieteni și ucenici mai inteligenți sau mai puțin, aparținând prin naștere și relații lumii burgheze, a reușit să creeze o școală comunistă sau un fel de sectă (biserică) comunistă, compusă din adepți fervenți și împrăștiați prin toată Germania. Această biserică, în ciuda restricțiilor și numărului mic de oameni, era foarte organizată și datorită mulțimii de legături cu organizațiile clasei muncitoare din principalele zone ale Germaniei, a devenit deja o putere. Karl Marx, în mod normal, a exercitat o autoritate supremă asupra acestei biserici, și ca să îi recunoaștem meritele, trebuie admis faptul că știa cum să își conducă mica armată de aderenți fanatici, și la fel ca întotdeauna, a știut să își impună prestigiul și puterea în fața imaginației muncitorilor din Germania. Marx nu este doar un socialist erudit, ci și un politician abil și un patriot înfocat. La fel ca și Bismarck, cu unele diferențe, sau ca mulți compatrioți ai săi, socialiști sau nu, el dorea întemeierea unui Mare Stat German, pentru gloria și fericirea germanilor și, de bunăvoie sau cu forța, civilizarea lumii.

Politica lui Bismarck este aceea a prezentului, politica lui Marx, care se consideră cel puțin succesorul și continuatorul lui, era cea a viitorului. Și când afirm că Marx se consideră urmașul lui Bismarck nu o

fac ca să îl calomniez. Dacă el nu se consideră în acest fel, nu i-ar fi permis lui Engels, confidentul său, să scrie că Bismarck servea revoluției sociale. Engels îl servea acum în felul lui, pe când Marx îl va sluji mai târziu, în alt fel. Acesta este sensul în care el va evolua mai târziu, va deveni continuatorul, așa cum azi este admiratorul politicii lui Bismarck.

Să vedem acum caracterul particular al politicii lui Marx, să descoperim principalele puncte care îl separă de politica lui Bismarck.

Principalul punct, care îl diferențiază pe Marx de Bismarck – așa spune că e singura diferență – este aceea că Marx este un democrat, un socialist autoritar, un republican, în timp ce Bismarck este, înainte de toate, un pomeranian get beget, un aristocrat și Junker (nobil) monarhist. Diferența dintre ei, este totuși, destul de mare, destul de serioasă, amândoi fiind la fel de sinceri față de aceasta diferență. În aceasta privință, nu există vreo posibilitate de înțelegere sau împăcare între Marx și Bismarck. Chiar dacă pe de o parte rămâne fidel numeroaselor promisiuni irevocabile făcute pe parcursul vieții sale pentru cauza democrației socialiste, poziția sa și propriile ambiții i-au dat o garanție pozitivă în această chestiune. Într-o monarhie, oricât de liberală ar fi sau chiar deloc, sau în Imperiul prusac german, fondat de Bismarck cu spaima unui împărat militarist și bigot, orice rol pentru Marx va fi acela de șef, iar toți baronii și birocrății ar fi pe post de paznici. Până să ajungă la putere, Marx va trebui să scape de toate acestea.

Astfel, el va fi obligat să devină revoluționar. Acestea îi separa pe Marx de Bismarck: forma și condițiile guvernului. Unul este dincolo de toate, un aristocrat și monarhist, într-o republică conservatoare – așa cum este Franța sub Thiers –, celălalt, un democrat și un republican sau în mod oportunist, un social-democrat și un socialist republican.

Să vedem acum ce îi unește pe cei doi. ÎNAINTE DE TOATE, ÎI UNEȘTE CULTUL TOTAL PENTRU STAT. În cazul lui Bismarck nu este nimic de demonstrat pentru că probele sunt peste tot. Din cap până în picioare el este un om de stat și nimic altceva decât un om de stat. Dar nici nu cred că trebuie să depun prea mult efort pentru a demonstra că același lucru este valabil și pentru Marx. El iubește Guvernul în așa hal, încât ar institui unul și în cadrul Asociației Internaționale a Muncitorilor. Marx iubește Puterea într-un asemenea hal că vrea –și chiar asta ne transmite și azi – să-și impună dictatura asupra noastră.

Mi se pare suficient să-i descriu atitudinea personală. Dar programul său politic socialist este o expresie de netăgăduit a acesteia. Supremul obiectiv al eforturilor sale așa cum ne-a anunțat prin statutul fundamental al partidului din Germania este crearea unui mare partid de stat (Volkstaat) (Un Stat al Poporului).

Dar oricine pronunță cuvântul Stat, va spune în mod obligatoriu un Stat limitat, alcătuit, fără îndoială, dacă este foarte mare, din multe popoare și țări, însă multe alte popoare vor fi excluse. Asta în cazul în care nu visează la un Stat Universal, așa cum au făcut Napoleon și împăratul Carol Quintul, sau așa cum papa a visat la o biserică universală.

Marx, în ciuda faptului că și azi e devorat de ambiții internaționale, va trebui – în momentul realizării visului său, dacă va fi cazul vreodată – să se mulțumească doar cu un singur Stat și nu cu mai multe deodată. Ca urmare, cine va spune cuvântul Stat va spune Un Stat, și cel care spune acest lucru va spune prin asta existența mai multor state și oricine spune mai multe state va spune automat: competiție, gelozie, lipsa păcii și război fără sfârșit. E cea mai simplă logică pe care istoria ne-a împărtășit-o și căreia ea îi stă martoră.

Orice stat, sub durerea distrugerii și văzându-se nimicit de vecinii săi, trebuie să dezvolte o putere completă și devenind așa de puternică, trebuie să se angajeze într-o luptă de cucerire, pentru ca ea însăși să nu fie cucerită: pentru două puteri de același nivel și străine una alteia nu este posibilă co-existența fără a se distruge una pe cealaltă. Oricine spune cucerire spune popoare cucerite, înrobite, spune sclavie, indiferent de numele și forma pe care o are această cucerire. Este în natura Statului să distrugă orice formă de solidaritate a speciei umane, și, astfel, să nege dreptul de a fi al umanității.

Statul nu poate supraviețui în integritatea și puterea sa fără a se considera pe el însuși unicul și distrugătorul absolut și suprem, măcar pentru proprii cetățeni, sau să vorbim mai sincer, pentru supușii lui, nefiind însă în stare să se impună în fața cetățenilor altor state, necucerite de el.

De aici va rezulta inevitabil o ruptură de moralitatea umană, considerată universală, și de rațiunea universală. Acest divorț e inevitabil din momentul în care se nasc moralitatea Statului și rațiunea Statului. Principiul moralității politice ori a moralității Statului e foarte simplu.

Statul, fiindu-și șieși obiectivul său suprem, orice este favorabil întăririi puterii sale este bun, și tot ce nu servește acestui scop este rău. Chiar dacă este cel mai uman lucru din lume, tot este rău. Acestei moralități i se spune Patriotism. Internaționala este negarea patriotismului și, în consecință, negarea Statului. Dacă Marx și prietenii săi din Partidul Socialist Democrat din Germania vor reuși să introducă principiul Statului în programul nostru, vor omorî Internaționala.

Statul, pentru propria-i siguranță, trebuie să fie puternic în ceea ce privește afacerile externe, dar dacă este așa, acestea vor fi privite negreșit ca afaceri interne.

Fiecare Stat – inspirându-se și lăsându-se ghidat de o moralitate anume, aflată în conformitate cu condițiile particulare ale existenței sale, de o moralitate care e o restricționare și ca atare o negare a moralității universale și umane – trebuie să-i supravegheze mereu ca toți supușii săi, în gândurile și acțiunile lor, să fie inspirați și ghidați doar de principiile acestei moralități patriotice sau de o anumită moralitate. (Trebuie să se asigure că) ei nu vor asculta de învățăturile curate ale moralității umane universale.

De aici rezultă nevoia Statului de a cenzura; o libertate prea mare de gândire și de opinie fiind incompatibilă cu unanimitatea adevizării cerută de securitatea Statului, – așa cum și Marx consideră, foarte rezonabil din punctul lui de vedere eminent politic.

Aceasta, pentru că, în realitate, opinia lui Marx este suficient demonstrată de încercările lui de a introduce cenzura în Internațională, sub tot felul de pretexte care păreau plauzibile, ascunse în spatele unor măști.

Dar oricât de vigilentă ar fi această cenzură, chiar dacă Statul ar lua în propriile sale mâini toată educația și toată instruirea poporului – așa cum dorea și Mazzini, și cum visează și Marx astăzi – Statul tot nu poate fi sigur că gândurile interzise și periculoase nu pot aluneca și nu se pot strecura cumva în conștiința populației pe care o guvernează.

Fructul interzis exercită mereu o asemenea atracție pentru oameni, iar demonii revoltei – care sunt veșnicii dușmani ai Statului – se trezesc atât de repede în inimile lor, atunci când nu sunt destul de speriați, încât nici educația sau instruirea (făcute de Stat), și nici măcar cenzura nu pot garanta suficient siguranța și liniștea Statului.

De aceea, Statul trebuie să aibă o poliție și agenți devotați și loiali care să urmărească, direct și indirect, secreți și umili, tendințele pasiunilor și opiniilor poporului. Am văzut că Marx însuși este convins că această poliție este necesară, și că ar trebui ca agenții săi secreți să fie infiltrați în toate regiunile Internaționalei, mai ales în Italia, Franța și Spania.

La urma urmei, oricât de perfecte ar fi – din punctul de vedere al conservării Statului – organizarea educației și instruirii poporului, organizarea cenzurii și a poliției, Statul nu poate fi sigur de existența sa decât atunci când va avea o forță armată care să-l apere de dușmanii săi de acasă.

Statul este guvernarea de sus în jos a unui număr imens de oameni, cu păreri și cu un nivel cultural foarte diferit, oameni foarte diferiți prin natura regiunilor sau a localităților în care locuiesc, foarte diferiți prin natura ocupațiilor lor, a intereselor și aspirațiilor lor. Statul înseamnă conducerea tuturor acestor oameni de către o minoritate sau alta. Această minoritate, chiar dacă a fost de o mie de ori aleasă prin vot universal și chiar dacă toate acțiunile ei ar fi ținute sub control de instituții populare, dacă nu ar fi înfășurată cu atotștiința, omniprezența și omnipotența pe care teologii le atribuie lui Dumnezeu, nu are cum să știe și să prevadă sau să satisfacă, cu dreptate egală, interesele cele mai legitime și mai urgente ale lumii. Mereu vor fi oameni nemulțumiți pentru că mereu unii dintre ei vor fi sacrificați.

Dincolo de asta, Statul, la fel ca Biserica, prin natura sa este înclinat să sacrifice un mare număr de ființe umane. Este o entitate arbitrară, în a cărei inimă toate acțiunile pozitive, vii, individuale

sau aparținând interesului local al populației se ciocnesc între ele, se distug una pe cealaltă, și se lasă absorbite în acea abstracțiune numită interes comun, binele public, siguranța publică, și unde toate dorințele reale se anulează una pe cealaltă în cealaltă abstracțiune care poartă numele de voința poporului.

Rezultă de aici că această așa-zisă voință a poporului nu este nimic altceva decât sacrificarea și negarea tuturor dorințelor populației; așa cum la fel așa-zisul bine public nu e nimic altceva decât sacrificarea intereselor populației.

Dar pentru ca această abstracțiune omnivoră să poată fi impusă milioanei de oameni, ea trebuie reprezentată și susținută de niște persoane reale, ființe umane, de o forță existentă sau de alta. Ei bine, aceasta ființă, această forță a existat dintotdeauna. În Biserică i se spune preoțime, iar în Stat i se spune clasa conducătoare sau clasa guvernanților.

Și, de fapt, ce ne învață toată istoria de-a lungul ei? Că Statul a fost mereu patrimoniul câtorva clase privilegiate; o clasă a preoților, o clasă a aristocraților, o clasă a burgheziei, și, în sfârșit, acum, o clasă a birocratilor. Când toate celelalte clase au fost epuizate, Statul cade sau se ridică, cum vreți să spuneți, la condiția unei mașinării. Dar e absolut necesar pentru salvarea Statului să existe o clasă privilegiată care să fie interesată în perpetuarea lui. Și tocmai interesul unificat al acestei clase privilegiate este ceea ce numim Patriotism.

Prin excluderea imensei majorități a omenirii de la propria-i desăvârșire, aruncând-o dincolo de hotarele angajamentelor și îndatoririlor reciproce ale moralității, justiției, și dreptății, Statul îi neagă umanitatea, și invocând acel mare cuvânt, „Patriotismul”, își impune nedreptatea și cruzimea tuturor supușilor, ca fiind datoria lor supremă.

Restrânge, mutilează, ucide umanitatea din fiecare supus, care astfel încetează să mai fie om. Supușii statului nu vor mai fi nimic altceva decât niște cetățeni – sau mai curând și mai corect spus, ținând cont de succesiunea istorică a faptelor – nu se vor mai putea ridica niciodată dincolo de statutul de cetățeni pentru a ajunge la statutul de a fi oameni.

Dacă acceptăm ficțiunea unui stat liber derivat din contractul social, atunci putem spune pe bună dreptate, corect, și prudent că poporul nu mai are nevoie de guvern sau de Stat. Un asemenea popor nu are nevoie decât să trăiască, lăsând calea liberă tuturor instinctelor sale: dreptatea și ordinea publică se vor naște natural din modul de viață al poporului. Iar Statul, încetând să mai fie providența, îndrumătorul, educatorul și cel care face regulile în societate, și renunțând la toată puterea sa represivă, căzând în rolul de subaltern, de servitor – rol pe care i-l atribuie Proudhon – nu va mai fi nimic altceva decât un simplu birou de afaceri, un fel de birou de decontări, aflat la dispoziția societății.

Fără îndoială, o asemenea organizație politică, sau mai curând o asemenea reducere a acțiunii politice în favoarea libertății vieții sociale, va fi un mare beneficiu pentru societate, dar nu va fi deloc pe placul susținătorilor devotați ai Statului. Ei trebuie să aibă neapărat un Stat-Salvator, un Stat-Providență, un Stat care să conducă viața socială, să împartă dreptatea și să administreze ordinea publică.

Ca să vorbim pe șleau – chiar dacă ei vor recunoaște sau nu, chiar dacă își spun Republican, Democrați sau chiar Socialiști – ei vor avea nevoie mereu de un popor mai mult sau mai puțin ignorant, incapabil să spună lucrurilor pe nume, pe care să-l guverneze, desigur, atentând la interesul acestuia, pentru ca ei să-și poată păstra pozițiile privilegiate, pentru a avea întotdeauna oportunitatea să se dedice binelui comun, și pentru ca, puternici prin devotamentul lor cinstit și prin inteligența lor rezervată, să fie paznicii privilegiați ai turmei de enoriași, pe care, în timp ce o mână pe drumul bun – cu siguranță –, o mai jefuiesc pe ici pe colo.

Orice teorie logică și simplă a Statului este în mod esențial bazată pe principiul autorității. Adică pe celebra idee teologică, metafizică sau politică, conform căreia masele care sunt întotdeauna sunt incapabile să se autoguverneze, trebuie să se supună jugului binevoitor al inteligenței și dreptății, care le este pus în jurul gâtlejurilor, într- un fel sau altul, de cei de deasupra. Dar acest jug în numele a ce e impus și de către cine? Autoritatea recunoscută și respectată ca atare de mase poate avea numai trei surse posibile: forța, religia, sau acțiunea unei inteligențe superioare. Această supremă inteligență este întotdeauna reprezentată de o minoritate sau alta.

Scavia își poate schimba forma și numele, dar fundamentul ei e tot același. Acest fundament se poate traduce prin expresia: a fi sclav înseamnă a fi forțat să muncești pentru alții, și a fi stăpân înseamnă a trăi din munca altora.

În timpurile stravechi, la fel cum se întâmplă azi în Asia sau Africa, sclavii erau numiți pur și simplu sclavi. În Evul Mediu, li s-a spus șerbi, iobagi, iar astăzi li se spune salariați. Poziția acestora din urmă e diferită de cea a sclavilor, dar ei sunt forțați, ca să nu moară de foame, dar și de instituțiile politice și sociale, să întrețină, prin munca lor foarte grea, lenea absolută sau relativă a celorlalți.

Prin urmare, de fapt, ei sunt tot sclavi. Și, în general, nici un stat, antic sau modern, nu a fost în stare, și nu va fi în stare să existe fără a forța masele să muncească, fie că acestora li se spune salariați sau sclavi. Iar baza absolut necesară pentru asigurarea libertății politice și culturale a clasei politice sunt cetățenii.

Nici chiar Statele Unite nu fac o excepție de la această regulă. Extraordinara lor prosperitate și progresul de invidiat se datorează în mare parte unui important avantaj: marii bogății teritoriale a Americii de Nord. Cantitatea imensă de teritorii necultivate și fertile care împreună cu o libertate politică inexistentă în altă parte, atrage în fiecare an, sute de mii de coloniști plini de energie, întreprinzători și inteligenți. Aceasta bogăție ține deocamdată departe sărăcia și amână momentul când problema socială va fi stringentă.

Un muncitor care nu-și găsește de muncă sau care este nemulțumit de salariul oferit de capitaliști poate întotdeauna, dacă e nevoie, să emigreze în vestul sălbatic, să defrișeze un teritoriu nelocuit și să se stabilească acolo.

Aceasta posibilitate rămâne deschisă tot timpul ca ultimă speranță a muncitorilor americani care mențin salariile la un nivel firesc și acordă fiecărui individ o libertate necunoscută în Europa. Acesta poate fi un avantaj, dar și un dezavantaj.

Cum produsele din industrie sunt ieftine datorită mâinii de lucru ieftine, produsele americane nu sunt capabile să concureze cu cele din Europa. De aici rezultă, pentru industria din statele din nordul Statelor Unite, necesitatea unui tarif protecționist. Dar asta duce în primul rând la crearea unei industrii artificiale, și dincolo de toate la opresiunea și falimentarea statele din Sud, non industrializate, și să le forțeze să ceară secesiunea. În cele din urmă, duce la aglomerarea unor orașe ca New York, Philadelphia, Boston și multe altele, cu mase largi de muncitori care, încetul cu încetul încep să se trezească în situații asemănătoare cu muncitorii din marea industrie a statelor europene. Și, după cum vedem, de fapt, problema socială apare în statele din nord așa cum a apărut cu mult timp înainte și în țările noastre.

Și acolo, autogovernarea maselor, în ciuda faptului că omnipotența poporului e afișată peste tot, rămâne de cele mai multe ori o ficțiune, de fapt. În realitate, sunt câteva minorități care conduc masele.

Cei care fac parte din așa-zisul Partid Democrat, până când a izbucnit Războiul Civil când s-a pus problema emancipării sclavilor, erau de fapt susținători pe față ai sclaviei și a oligarhiei fioroase a stăpânilor de plantații. Sunt niște demagogi fără credință sau conștiință, capabili să sacrifice orice pentru a-și satisface propria lor lăcomie și ambițiile malefice, și care, prin acțiunile lor detestabile și prin influența lor, exercizată aproape nestingherit, de aproape 50 de ani fără încetare, au contribuit la degradarea moralității politice din America de Nord.

Cei din Partidul Republican, deși inteligenți și generoși, sunt încă și vor fi mereu o minoritate. Oricât de sincer susțin republicanii eliberarea, oricât de mari și de generoase ar fi principiile lor, să nu ne amăgim că, odată ajunși la putere, vor renunța la poziția lor privilegiată de a face parte dintr-o minoritate care guvernează pentru a se uni cu masele astfel încât autogovernarea poporului să devină în sfârșit realitate. Pentru acest lucru va fi nevoie de o revoluție mult mai profundă decât cele de până acum, care au zdruncinat totuși atât Lumea Veche cât și pe cea Nouă.

În Elveția, în ciuda tuturor revoluțiilor democratice care au avut loc, există o clasă care are un trai liniștit, burghezia, care este clasa care se bucură de privilegiile bogăției, timpului liber și educației, și care e la guvernare. Suveranitatea poporului – un cuvânt pe care îl detestam pentru că, pentru noi, orice tip de suveranitate e detestabilă – , guvernarea poporului de către el însuși este tot o ficțiune. Poporul este suveran în lege, nu în fapt, este absorbit obligatoriu de munca zilnică, de pe urma căreia

e deposedat de timpul liber, și, dacă nu este destul de ignorant, cel puțin la un nivel de foarte jos al educației comparativ cu burghezia, va fi obligat să pună în mainile acesteia din urmă așa-zisa suveranitate. Singurul avantaj pe care îl au masele în Elveția, la fel ca și în Statele Unite, este acela că acea minoritate ambițioasă, clasa politică, nu poate ajunge la putere altfel decât dând socoteală poporului, lingușindu-l și mângâindu-i pasiunile trecătoare, care uneori pot fi foarte rele și de cele mai multe ori vor ajunge să-l dezamăgească.

Este adevărat că cea mai imperfectă republică este de zeci de mii de ori mai bună decât cea mai luminată monarhie. Cel puțin în republică sunt momente în care, deși e exploatat tot timpul, poporul nu este asuprit, pe când în monarhii oamenii nu sunt nimic altceva decât asupriți. În republică, regimul democratic pregătește masele, puțin câte puțin cu viața publică, pe când monarhia nu o face niciodată. Dar, deși preferăm republica, suntem obligați în cele din urmă să recunoaștem că, atata timp cât societatea umană rămâne divizată în clase diferite din cauza inegalității dobândite prin ocupații, bogăție, educație și privilegii, întotdeauna va exista un guvern minoritar care face inevitabilă exploatarea celor mulți de către cei puțini, de către o minoritate.

Statul nu există prin nimic altceva decât prin aceasta dominație și exploatare repetată și sistematizată. Vom încerca să demonstrăm acest lucru prin examinarea consecințelor guvernării maselor de oameni de către o minoritate, atât de inteligentă și devotată cum vă e pe plac, într-un stat ideal bazat pe un contract liber.

Să presupunem că guvernul este încredințat doar celor mai buni cetățeni. La început acești cetățeni sunt favorizați, nu de drept, ci de fapt. Ei au fost aleși de către popor pentru că sunt cei mai inteligenți, deștepți, înțelepți, loiali și curajoși. Luați din masele de oameni, care sunt priviți ca fiind toți egali, ei nu formează încă o clasă separată, ci un grup de oameni privilegiați doar de natură și de faptul că au fost aleși de către popor. Numărul lor este obligatoriu foarte limitat, pentru că în toate vremurile și în toate țările, numărul oamenilor înzestrați cu asemenea calități care câștigă automat respectul unei națiuni, așa cum experiența ne-a învățat, este foarte mic. Dincolo de asta, de teama de a nu face o alegere proastă, poporul va fi obligat să își aleagă conducătorii numai dintre ei.

Atunci, societatea va fi divizată în două mari categorii, dacă nu deja în două clase: una compusă din majoritatea imensă a cetățenilor, care se va supune liber guvernării conducătorilor aleși, și cealaltă, formată dintr-un număr mic de privilegiați, recunoscuți și acceptați ca atare, însărcinată de mase pentru a le guverna.

Depinzând de alegerea populară, la început ei se diferențiază de mase numai prin acele calitățile care i-au recomandat să fie aleși, și, desigur, în mod natural, sunt cei mai devotați și mai utili tuturor. Ei încă nu-și asumă vreun privilegiu, nici un drept personal, decât acela de a-și exercita, în măsura în care poporul dorește, funcțiile speciale cu care au fost însărcinați. În rest, prin modul lor de viață, prin condițiile și sensul existenței lor, ei nu se diferențiază de ceilalți într-un fel sau altul, așa că o egalitate perfectă domnește printre toți. Poate această egalitate să fie mult timp menținută? Noi spunem că nu și nu este nimic mai simplu de dovedit decât acest lucru.

Nimic nu este mai periculos pentru moralitatea intimă a unui om decât să se obișnuiască să conducă. Cel mai bun om, cel mai inteligent, dezinteresat, generos sau curat, va fi întotdeauna și în mod negreșit stricat de aceasta ocupație. Două sentimente inerente ale puterii niciodată nu vor da greș în a provoca aceasta degradare. E vorba despre sfidarea poporului și supraestimarea propriilor merite.

“Masele”, își spune acest om în gând, ”recunoscându-și incapacitatea de se guverna singure, m-au ales pe mine să le fiu șef. Prin acest act masele și-au proclamat inferioritatea lor și superioritatea mea. Prin această mulțime de oameni abia dacă recunosc pe cineva care să îmi poată fi egal, sunt astfel singurul capabil să conduc treburile publice. Poporul are nevoie de mine, acești oameni nu pot face nimic fără serviciile mele, pe când eu, din contră, pot să mă descurc singur; de aceea ei trebuie să mi se supună, pentru siguranța și, din bunăvoința mea de a-i conduce, le fac un serviciu.”

Nu e ceva aici care îl poate face pe un om să-și piardă mințile și inima în mod egal și să devină un nebun plin de mândrie? Astfel, puterea și obișnuința de a conduce sunt, chiar și pentru cel mai inteligent și plin de virtuți om, o sursă de aberație, atât intelectuală, cât și morală.

Dar în Statul Poporului al lui Marx, nu vor fi, așa cum ni s-a spus, nici un fel de clase privilegiate. Toți vor fi egali, nu numai din punct de vedere juridic și politic, ci și din punct de vedere economic. Cel puțin asta ni s-a promis, deși mă îndoiesc foarte mult că promisiune va fi ținută, gândindu-mă la modul în care e abordată și la cursul pe care se dorește să se meargă. Nu vor mai exista clase privilegiate, dar va exista un guvern, și țineți minte, un guvern extrem de complex, care nu se va mulțumi să guverneze și să administreze politic masele, cum fac toate guvernele de astăzi, ci un guvern care va administra și economia, concentrând în propriile sale mâini producția și dreapta împărțire a bunurilor, cultivarea pământurilor, înființarea și dezvoltarea fabricilor, organizarea și direcționarea comerțului, și în final, susținerea cu capital a producției de către singurul bancher, Statul.

Ceea ce va necesita ca în acest guvern să existe o pricepere imensă și multe "minți care să dea pe-afară de inteligență". Va fi dominat de inteligența științifică, cea mai aristocrată, despotică, arogantă și disprețuitoare dintre toate. Va fi o nouă clasă, o nouă ierarhie de oameni de știință și învățați adevărați sau preținși, și astfel lumea se va împărți într-o minoritate ce va decide în numele științei și o majoritate imensă, ignorantă. Atunci va fi vai și-amar de masele de ingoranți!

Un asemenea regim nu va da greș în a stârni o nemulțumire foarte mare a maselor și, în cazul în care Marx va dori să păstreze acest guvern iluminat și eliberator, va avea nevoie de o considerabilă forță armată. Și e nevoie de asta, pentru că guvernul trebuie să fie puternic, spune Engels, ca să mențină ordinea printre aceste milioane de analfabeți, a căror revoltă brutală ar putea să distrugă și să răstoarne chiar și guvernul condus de acele capete care dau pe-afară de inteligență.

Puteți vedea foarte bine că, dincolo de toate promisiunile și frazele democratice și socialiste ale lui Marx, se poate găsi în Statul lui tot ceea ce constituie adevăratul despotism și se poate regăsi natura brutală a Statului, indiferent de forma de guvernare. Iar ca finală recunoaștere, Statul Poporului, condus cu o mână forte de Marx, și Statul aristocratic-monarhic, menținut cu atâta înțelepciune și putere de Bismarck sunt complet identice prin natura obiectivelor atât în afacerile interne, cât și în cele externe.

În afacerile externe este vorba de aceeași desfășurare de forțe militare, putem spune, de cucerire; iar în afacerile interne este aceeași mobilizare de forțe armate, ca ultim argument prin care clasa politică îl are împotriva maselor, care, sătule de vise, speranțe, sătule să slujească și să fie etern supuse, se vor răscula.

Ideea comunistă a lui Marx pare genială în toate scrierile sale; așa este, de asemenea, și manifestul din moțiunile propuse Consiliului General al Asociației Internaționale a Muncitorilor, desfășurat la Londra, la congresul de la Basel din 1869, la fel ca și propunerile pe care a intenționat să le prezinte la Congresul ce trebuia să aibă loc în septembrie 1870 și care a fost anulat datorită războiului franco-german. Ca membru al Consiliului General din Londra și secretar-corespondent din partea Germaniei, Marx s-a alăturat Consiliului, cum se știe bine deja, având o mare influență, și trebuie să admitem, legitimă, ca să fie luate în seamă moțiunile depuse de Consiliu la Congres, multe dintre ele provenite, în principal, din sistemul și colaboarea cu Marx. În acest context, cetățeanul englez Lucraft, membru al Consiliului General, a putut înainta ideea, la Congresul de la Basel, ca tot pământul unei țări să devină proprietatea Statului, iar cultivarea pământului să fie condusă și administrată de oficialii Statului. "Ceea ce", a adăugat el, "va fi posibil doar într-un stat democratic și socialist, în care poporul va trebui să aibă grijă de buna administrare a pământului național de către Stat."

Acest cult al Statului este, în general, principala trăsătură a socialismului german. Lassalle, cel mai mare agitator socialist și adevăratul fondator al mișcării socialiste practice s-a cufundat în cultul Statului. El nu a văzut nici o altă salvare a muncitorilor decât prin puterea Statului, pe care, potrivit lui, muncitorii înșiși ar trebui să o dețină, prin intermediul votului universal.

Capitolul IV: Internaționalismul și statul

Sa luăm în considerare adevărata politică națională exact așa cum face Marx însuși. La fel ca Bismarck, este un patriot german. Dorește măreția și puterea Germaniei, ca Stat. Oricum, nimeni nu va considera o crimă să-și iubească țara și poporul. Atâta timp cât va considera Statul ca fiind o condiție “fără de care nu se poate” pentru prosperitatea unuia și emanciparea celuilalt, va găsi că e foarte natural să-și dorească să vadă Germania organizată într-un Stat foarte mare și foarte puternic, atâta timp cât statele mici și slabe riscă mereu să fie înghițite de altele. Marx, în concluzie, ca vizionar și patriot ardent ce este, trebuie să-și dorească un Stat German mare și puternic.

Dar, pe de altă parte, Marx este un socialist vestit și, și mai mult, unul dintre principalii inițiatori ai Internaționalei. El nu se mulțumește cu munca pentru emanciparea doar a proletariatului german; el simte această menire ca o onoare și consideră o datorie să se dedice în același timp, emancipării proletariatului din celelalte țări. Rezultatul este că se găsește într-un conflict cu el însuși. Ca patriot german, el vrea măreție și putere, să spunem așa, vrea dominația Germaniei; dar, ca socialist al Internaționalei, el trebuie să își dorească emanciparea tuturor popoarelor.

Cum poate fi rezolvată această contradicție?

Printr-un singur mod: acela de a proclama, după ce s-a convins el singur, desigur, că măreția și puterea Germaniei sunt condiția supremă pentru emanciparea întregii lumi, și, că triumful Germaniei este triumful umanității și că tot ceea ce este împotriva nașterii acestei noi mari puteri omnivore este inamicul umanității. Odată decizia luată, nu este numai permisă, dar este subordonată celei mai sacre cauze: să facă Internaționala, incluzând toate Federațiile din celelalte țări, să servească cu energie și cu convingere, înainte de orice, prin mijloace populare datorită de a crea un mare Stat pan-Germanic. Și tocmai asta este de fapt ceea ce Marx încearcă să facă, prin deliberările Conferinței pe care a convocat-o atât la Londra în 1871, cât și prin rezoluția votată de prietenii săi germani și francezi la Congresul de la Haga. Dacă nu i-a reușit mai mult, nu este din cauza lipsei de eforturi, care au fost destul de mari, ci probabil pentru că ideea fundamentală care îl inspiră este falsă, iar realizarea ei este imposibilă.

Nimeni nu poate comite o greșeală mai mare decât aceea de a cere de la o situație, de la o instituție și de la un om mai mult decât aceștia pot da. A le cere mai mult îi demoralizează, îi stânjenește, îi corupe și îi omoară. Internaționala, pe termen scurt, va produce rezultate bune. E organizată și va organiza în fiecare zi într-un stil destul de impresionat proletariatul pentru lupta economică. Este un motiv să ne întrebăm dacă cineva o poate folosi ca pe un instrument pentru lupta politică? Marx, pentru că el gândește așa, aproape că a omorât Internaționala, prin tentativa sa criminală de la Haga. Este ca povestea găinii cu ouăle de aur. La convocarea pentru lupta economică, masele de muncitori din diferite țări s-au grăbit să răspundă și să se adune sub steagul Internaționalei, iar Marx și-a imaginat și că masele se vor alinia în urma lui. Și-a imaginat că vor goni într-un număr din ce în ce mai mare spre el, când vor vedea că el, acest nou Moise, și-a inscripționat decalogul politic pe steagul nostru, în programul oficial și obligatoriu al Internaționalei.

Aici s-a înșelat el. Masele, indiferent de gradul lor de cultură, de religii, țări și indiferent ce limbă vorbeau, au înțeles limbajul Internaționalei atunci când li s-a vorbit despre sărăcie, despre suferințele lor sau despre sclavia de sub jugul capitalismului și proprietății private exploatare. Au înțeles când li s-a demonstrat necesitatea unirii eforturilor într-o luptă comună și foarte solidă. Dar acum li s-a vorbit despre un program politic foarte elaborat și dincolo de toate, foarte autoritar, care, în numele propriei salvări, a fost o încercare, în adevăratul sens al Internaționalei, de a-și organiza emanciparea

prin propriile sale eforturi, și de a impune un guvern dictatorial; provizoriu, fără îndoială, dar, în același timp complet arbitrar și condus de capete luminate.

Programul lui Marx este o țesătură de instituții politice și economice puternic centralizate și foarte autoritare, susținute, fără îndoială, ca toate instituțiile despotice dintr-o societate modernă, de către sufragiul universal, dar subordonate unui Foarte Puternic Guvern, ca să ne exprimăm în cuvintele lui Engels, alter ego-ul lui Marx, confidentul legiuitorului.

În ce hal de nebunie ar trebui să nu se găsească cineva ca să poți spune că e mânat de ambiție, de vanitate sau de amândouă deodată, pentru a-și putea crea speranța că poate ține sub steagul Internaționalei, în aceste condiții, masele muncitorești din diferitele țări ale Europei și Americii!

Un Stat universal, guvern, dictatura! Visul papilor Grigorie al VII-lea sau Bonifaciu al VIII-lea, al lui Carol Quintul sau al lui Napoleon, reproducându-se singur într-o nouă formă, dar mereu având aceleași pretenții, în tabăra Social-Democratiei! Își poate imagina cineva o farsă mai mare, dar în același timp și mai revoltătoare de-atât?

Sa susții că niște indivizi, chiar și cei mai inteligenți sau cu intențiile cele mai bune sunt în stare să devină gândul, sufletul, călăuza, unificatorul voinței mișcării revoluționare și ai organizării economice a proletariatului din toate țările e așa o insultă la adresa bunului simț și împotriva experienței istoriei, că cineva se poate întreba cu stupefacție cum un om inteligent, cum este Marx, a putut să conceapă așa ceva.

Papii, cel puțin, au o scuză: adevărul absolut pe care îl revendică ar fi rămas în mâinile lor prin grația duhului sfânt în care se presupune că ar fi crezut. Marx nu are această scuză și nici nu vreau să-l jignesc prin a mă gândi că el însuși crede că a inventat ceva științific care să abordeze adevărul absolut. Dar, din moment ce adevărul absolut nu există, nu poate exista nici o dogmă infailibilă a Internaționalei și, prin urmare, nici vreă teorie politică sau economică oficială, iar Congresele noastre nu trebuie să fie pe post de Concilii Generale ale Bisericii, prin care acestea proclamă ce principii sunt obligatorii pentru toți susținătorii și credincioșii.

Există o singură lege într-adevăr obligatorie pentru toți membrii, indivizii, secțiunile și federațiile din Internațională, și din această lege se trage singurul fundament adevărat. Este acea lege care, prin toate ramificațiile sale, prin toate consecințele și prin efectele sale, vorbește despre solidaritatea celor care trudes în toate domeniile, din toate țările, în lupta lor economică împotriva exploatorilor muncii. Adevărata organizație a acestei solidarități există prin organizarea spontană a maselor muncitoare și printr-o federație absolut liberă, puternică, și atât cât va putea ea să fie de liberă, a masei muncitoare, indiferent de limbile și națiunile. NU este o lege care vorbește despre unificare prin decrete sau sub bagheta vreunui guvern sau altul. În asta constă adevărata și via unitate a Internaționalei.

Din această tot mai mare organizare a solidarității militante a proletariatului împotriva exploatării burgheziei trebuie să rezulte, și de fapt chiar rezultă, lupta politică a proletariatului împotriva burgheziei. Se poate îndoii cineva de asta?

Și marxistii și noi suntem de acord asupra acestui punct. Dar imediat apare problema care ne desparte pe noi în mod clar și lipsit de echivoc de marxisti.

Noi credem că este necesară o politică revoluționară a proletariatului al cărei prim și singur scop trebuie să fie distrugerea Statelor. Noi nu vedem cum cineva poate vorbi de solidaritate internațională atâta timp cât vrea păstrarea Statelor – doar dacă aceia nu visează la Statul universal, ca să spunem așa, sclavia universală ca pe vremea marilor împărați și papi – a Statului, care prin natura sa înseamnă ruptura solidarității și cauzează o stare permanentă de război. Nici nu putem înțelege cum cineva poate vorbi de libertatea proletariatului sau de adevărata eliberare a maselor de către Stat și în acel Stat. Statul înseamnă dominare și toată dominarea presupune supunerea maselor, și, prin urmare duce la exploatarea lor pentru profit de către o minoritate sau alta.

Noi nu admitem, nici chiar ca tranziție revoluționară, nici Convențiile Naționale sau Adunările Constituante sau așa-zisele dictaturi revoluționare; pentru că noi suntem convinși că revoluția este sinceră, onestă și adevărată doar în rândul maselor, iar, atunci când este concentrată în mâinile unor entități guvernatoare, devine în mod inevitabil și natural reacțiune.

Marxiștii sustin idei cu totul contrare. Considerându-se buni germani, ei sunt adoratorii puterii Statului și, în mod necesar, profeții disciplinelor politice sau sociale, apărătorii ordinii stabilite de sus în jos, întotdeauna în numele votului universal și a suveranității maselor, cărora le rezervă fericirea și onoarea de a li se supune șefilor, stăpânilor aleși. Marxiștii admit faptul că nu există o altă emancipare decât cea pe care o așteaptă din partea așa-zisului Stat al Poporului. Ei sunt atât de slabi inamici ai patriotismului, încât Internaționala lor poartă prea des culorile pan-Germanismului. Între politica lui Marx și cea a lui Bismarck există diferențe apreciabile, dar între marxiști și noi există un abis. EI SUNT GUVERNAMENTALIȘTI, PE CÂND NOI SUNTEM PE DEPLIN ANARHIȘTI.

Într-adevăr, între aceste două tendințe nu poate exista vreo reconciliere astăzi. Doar experiența practică a revoluției sociale, a unor noi mari experiențe istorice, logica evenimentelor, pot aduce, mai devreme sau mai târziu o soluție comună. Sunt foarte convins de dreptatea convingerilor noastre, sperăm că atunci germanii, muncitorii și nu liderii lor, vor ajunge să ni se alătore în ideea de a demola aceste pușcării ale popoarelor, denumite State și de a le condamna politicile, care nu sunt nimic altceva decât arta de a domina și a jefui masele.

La o adică, așa putea înțelege că despoții, încoronați sau nu, visează la scepstrul lumii; dar ce pot spune despre un prieten al proletariatului, un revoluționar care pretinde în mod serios că își dorește emanciparea maselor, dar care s-a numit pe el însuși conducător și arbitru suprem al tuturor mișcărilor revoluționare, care pot izbucni în diferite țări, și care îndrăznește să viseze la subjugarea proletariatului din aceste țări într-un singur gând, clocit în creierul său!

Consider că Marx este un revoluționar foarte serios, chiar dacă nu e întotdeauna sincer, și că într-adevăr vrea să trezească masele și mă tot întreb: oare de ce nu înțelege că instaurarea unei dictaturi universale, indiferent dacă este colectivă sau individuală, a unei dictaturi care vrea să îndeplinească din câteva mișcări funcția de inginer-șef al revoluției mondiale – să decidă și să conducă mișcările insurecționale ale maselor din toată lumea așa cum cineva ar comanda unei mașinării –, că instaurarea unei asemenea dictaturi va fi suficientă pentru a omorî revoluția, sau pentru a paraliza și a corupe mișcările populare?

Ce este omul, ce este grupul de indivizi, oricât de geniali ar fi, cine ar îndrăzni să se auto-amagească să creadă că ar fi în stare să înțeleagă și să îmbrățișeze multitudinea infinită a intereselor, a tendințelor sau a acțiunilor, atât de diverse în fiecare țară, provincie, localitate, târg și care, în totalitatea imensă, unită dar nu uniformă, către o mare aspirație comună și către câteva principii fundamentale, care în viitor vor trece în conștiința maselor, vor constitui viitoarea revoluție socială?

Și ce să mai crezi despre un Congres Internațional, care, în numele așa-zisului interes al revoluției, impune proletariatului întregii lumii civilizate un guvern învestit cu puteri dictatoriale, cu drepturi inchizitoriale și dictatoriale de a suspenda federațiile regionale, de a proclama o interdicție împotriva tuturor națiunilor în numele așa-ziselor principii oficiale care nu sunt nimic altceva decât propriile opinii ale lui Marx, transformate prin votul unei false majorități în adevăruri absolute? Ce să mai crezi despre un Congres care, fără nici o îndoială își brevetează tot mai mult nebunia și prostia de a arunca spre America această formă de guvernare dictatorială, pe care au alcătuit-o din oameni foarte onești dar necunoscuți, destul de ignoranți și absolut neștiutori? Inamicii noștri, burghezii, vor avea dreptate când vor râde de congresele noastre și vor putea susține că Internaționala luptă doar împotriva tiraniilor vechi cu scopul de a stabili altele noi, pentru a înlocui absurditățile existente cu altele nou create!

Capitolul V: Revoluția socială și statul

Ce a făcut Bismarck pentru lumea politică și pentru burghezie, Marx pretinde că face azi pentru lumea socialistă, printre proletarii din Europa: să înlocuiască inițiativa franceză cu inițiativa și dominația germană. Și, potrivit lui și discipolilor săi, nu ar exista vreo idee germană mai avansată decât a lui. El și-a imaginat că acestei idei i-a venit momentul triumfului teoretic și practic în Internațională. Acesta a fost singurul motiv pentru care a convocat Conferința din septembrie 1871 de la Londra. Această idee marxistă este dezvoltată amănunțit în faimosul Manifest al refugiaților comuniști germani, elaborat și publicat în 1848 de către Marx și Engels. Este teoria emancipării proletariatului și a organizării muncii de către Stat.

Principalul său punct este cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare. E de înțeles că oameni așa indispensabili ca Marx și Engels ar trebui să fie partizanii unui program care, consacrand și aprobând puterea politică, deschide ușa tuturor ambițiilor.

Din moment ce va exista putere politică, în mod necesar vor exista și supuși ai acesteia – considerați cetățeni într-o republică – e adevărat, dar cei care nu vor fi supuși, vor fi forțați să se supună, pentru că fără supunere nici un fel de putere politică nu poate fi posibilă. La această chestiune răspunsul va fi că ei nu se vor supune oamenilor, ci unor legi pe care ei înșiși le-au făcut. La aceasta, răspunsul meu e că fiecare știe cât de mult, în țările cele mai libere și democratice dar guvernate politic, poporul face legile și ce înseamnă supunerea lor în fața acestor legi.

Oricine nu dorește în mod intenționat să ia ficțiunea drept realitate trebuie să admită cât de cât că, chiar și în asemenea țări, oamenii nu se supun legilor făcute de ei, ci legilor făcute în numele lor. Trebuie să admită că supunerea în fața acestor legi nu înseamnă nimic altceva decât supunerea în fața voinței arbitrare a unor paznici sau guvernanți sau, ceea ce înseamnă același lucru: că oamenii sunt liberi să fie sclavi.

Există în acest program o altă expresie care nouă – Anarhiștilor revoluționari, care dorim sincer să ducem la îndeplinire emanciparea totală a oamenilor – ne este profund antipatică. Expresia la care mă refer este prezentarea proletariatului, a întregii societăți de muncitori ca fiind “o clasă” și nu “o masă”.

Știți ce înseamnă asta? Nimic mai mult sau mai puțin decât o nouă aristocrație, aceea a muncitorilor din fabrici și de la orase, prin excluderea a milioane ce constituie proletariatul de la țară și care, în așteptările Social-Democraților, vor deveni, de fapt, sclavi ai așa-zisului Mare Stat al Poporului.

“Clasă”, ”putere”, ”stat” sunt trei termeni inseparabili, fiecare presupunându-i pe ceilalți doi, și care împreună pot fi rezumați prin aceste cuvinte: supunere politică și exploatarea economică a maselor.

Marxiștii gândesc exact la fel ca în secolul 18, când burghezia a detronat nobilimea pentru a-i lua locul și pentru a o absorbi treptat în propriul său corp, împărțind cu ea dominația și exploatarea trudititorilor, atât de la sate cât și de la orașe. Acum ar urma, după marxiști, ca proletariatul să detroneze burghezia, să o absoarbă în rândurile sale și să împartă cu ea dominația și exploatarea proletariatului de la țară, acei surghiuniți ai istoriei, doar dacă

mai târziu, aceștia din urmă nu se vor revolta să demoleze toate clasele, categoriile sociale și puterile, într-un cuvânt, toate Statele.

Pentru mine, oricum, floarea proletariatului nu înseamnă, așa cum înseamnă pentru marxiști, un strat superior, cel mai civilizată și confortabil din lumea muncitoare, acel strat de muncitori semi-burghezi, care formează mai precis clasa pe care marxiștii vor să o folosească pentru a constitui a patra clasă guvernantă și care chiar e capabilă să se formeze, dacă lucrurile nu sunt puse corect în interesul marelui mase proletare. Pentru că cu confortul său relativ și poziția semi-burgheză, acest strat superior de

muncitori este, din păcate, prea adânc pătruns de toate prejudecățile politice și sociale și (împărtășește) toate aspirațiile și pretențiile înguste ale burgheziei. Cu adevărat poate fi spus că cei din acest strat superior sunt cei mai puțini socialiști, cei mai individualiști dintre toți proletarii.

Prin floarea proletariatului, vreau să spun înainte de orice, marea masă, acele milioane de necivilizați, deposezați de drepturi, nenorociți și analfabeți pe care domnii Engels și Marx vor să-i supună unui regim paternalist al Guvernului Foarte Puternic, pentru a folosi expresia folosită de Engels într-o scrisoare către prietenul nostru Cafiero.

Fără îndoială, acest Guvern Foarte Puternic se va ocupa de salvarea proletariatului, pe drumul pe care toate guvernele, așa cum bine știm, au stabilit ele singure că ar fi în interesul maselor.

Prin floarea proletariatului, vreau să spun mai exact, acea eternă carne de tun pentru guverne, acea adunătură de oameni modești, caracterizați de domnii Marx și Engels prin fraza, în același timp pitorească și disprețuitoare de "lumpen proletariat", de "drojdie a societății", acea gloată care, fiind prea puțin otrăvită de civilizația burgheză, poartă în inima sa, în aspirațiile sale, în toate nevoile și sărăcia atitudinii sale colective toți germenii socialismului din viitor și care singura e destul de puternică astăzi să pornească revoluția socială și să o facă să triumfe.

Deși diferă de noi și în privința acestui aspect, marxistii nu ne resping programul cu totul. Ei doar ne reproșează dorința de a grăbi, de a depăși marșul încet al istoriei și ne reproșează că ignorăm legea științifică a evoluțiilor succesive.

Au însă tupeul german să proclame în lucrările lor, consacrate analizei filosofice a trecutului, că înfrângerea sângeroasă a țăranilor insurgenți din Germania și victoria Statului despot din secolul al 16-lea reprezintă un mare progres revoluționar. Azi ei au tupeul să se mulțumească cu stabilirea unui nou despotism pentru așa-zisul profit al muncitorilor de la orașe, în detrimentul trucidătorilor de la sate.

Pentru a-și susține programul de cucerire a puterii politice, Marx are o teorie foarte specială, care este mai mult decât orice doar o consecință logică a întregului său sistem de gândire. Condiția politică a fiecărei țări, spune el, este întotdeauna produsul și expresia încrederii în situația economică; pentru a o schimba pe prima, trebuie doar să o schimbi pe ultima.

După Marx, vulnerabilitatea secretului evoluției istorice este aici. El nu ia în considerare celelate elemente ale istoriei, cum ar fi reacția slabă a instituțiilor politice, juridice și religioase față de situația economică.

El spune: "Sărăcia produce sclavie politică, Statul", dar nu permite ca expresia să fie înțeleasă ca "Sclavia politică, Statul, reproduce la rândul său și menține sărăcia ca pe o condiție a propriei existențe; așa că, pentru a distruge sărăcia este necesar să fie distrus Statul!"

Și, un lucru ciudat pentru el care le interzice adversarilor să blameze sclavia politică, Statul, ca pe un motiv activ al sărăciei, el le ordonă prietenilor și discipolilor săi din Partidul Social Democrat German să considere cucerirea puterii politice și a libertăților politice ca fiind condiții primordiale și absolut necesare pentru emanciparea politică.

Deja, sociologii ai școlii marxiste, oamenii ca Engels și Lassalle, obiectează și ne contrazic că Statul nu este nici pe departe cauza sărăciei poporului, a degradării și înrobirii maselor; și susțin că această condiție mizerabilă a maselor, la fel ca și puterea despotică a Statului, sunt din contră, amândouă, unul și același, efectul unei cauze mult mai generale, produsul unei faze inevitabile a dezvoltării economice a societății, a unei faze care, din punctul de vedere al istoriei, constituie adevăratul progres, un pas uriaș înspre ceea ce ei numesc revoluție socială.

Susțin asta într-o asemenea măsură că Lassalle nu a ezitat să proclame cu voce tare că înfrângerea extraordinarei răscoale țărănești din Germania din secolul al 16-lea, o înfrângere jalnică – dacă chiar a fost o înfrângere, și de la care datează sclavia de secole a germanilor – și triumful Statului despot și centralizat, care a fost o consecință obligatorie a lui, constituie adevărata victorie a revoluției, pentru că țăranii, spun marxistii, sunt adevărații reprezentanți ai reacțiunii. În schimb, susțin ei, Statul modern, birocratic și militar – un produs și un aliat al revoluției sociale, care, din a doua jumătate a secolului al 16-lea a început să încetinească pentru totdeauna transformarea progresivă a vechii economii feudale

a pământului într-o producție de bogăție, sau, ce se apropie de același lucru, prin exploatarea muncii lucrătorilor agricoli de către capital – acest Stat a fost o condiție esențială a acestei revoluții.

E de înțeles cum Engels, condus de aceeași logică, într-o scrisoare adresată unui prieten al nostru, Carlo Cafiero, a putut să spună, fără pic de ironie, ba dimpotrivă, foarte serios, că Bismarck, la fel ca regele Victor Emmanuel al II-lea, a făcut servicii imense revoluției, amândoi realizând centralizarea politică în țările lor.

De asemenea, Marx ignoră complet un lucru foarte important în dezvoltarea istorică a omenirii, acela al temperamentului și caracterului specific al fiecărei rase și fiecărui popor, un temperament și un caracter specifice, care sunt produsul unor multitudini de cauze etnografice, climatice, economice, istorice, dar care, odată produse, verificate, chiar și separat și independent de condițiile economice ale fiecărei țări, creează o influență considerabilă asupra destinului acestor popoare și chiar asupra dezvoltării forței lor economice.

Printre aceste elemente, și acestora le putem spune trăsături naturale, este unul a cărui acțiune este complet decisivă în istoria specifică fiecărui popor: este intensitatea instinctului de revoltă și, în aceeași măsură, a instinctului de libertate cu care acel popor este înzestrat sau pe care l-a conservat. Acest instinct este un fapt care este complet primordial și animal: se poate găsi în diferite intensități în orice ființă umană; iar energia, puterea vitală a acestor ființe sunt măsurate în funcție de intensitatea acestui instinct.

În om, dincolo de nevoile economice care îl motivează, acest instinct devine cel mai puternic agent al tuturor emancipărilor umane. Și așa cum este o chestiune de temperament și nu de cultură intelectuală sau morală, deși în mod obișnuit una o evocă pe alta, se întâmplă uneori ca popoarele civilizate să o dețină doar într-o mică măsură, ori pentru că acest instinct a fost epuizat pe parcursul dezvoltării anterioare, ori pentru că adevărata natură a propriei civilizații l-a degradat, ori pentru că în final unele au fost mai puțin înzestrate cu el decât altele.

Așa cum a fost valabil în trecut, așa este valabil și azi în ce-i privește pe nobilii și burghezii din Germania. Proletariatul german, victima de secole a unuia sau a altuia, poate fi învinovățit la comun pentru spiritul de cucerire pe care îl manifestă azi clasele superioare ale acestei națiuni? În asemenea condiții, cu siguranță, nu.

Pentru un popor cuceritor este mereu nevoie de un popor sclav, iar acesta este întotdeauna proletariatul. Cucerirea este, prin urmare, opusă intereselor și libertății sale. Dar, proletarii sunt toți responsabili în spirit, și vor rămâne responsabili atâta vreme cât nu vor înțelege că acest Stat pan-germanic, această republică și acest așa-zis Stat al Poporului, care le este promis în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat, nu va fi nimic altceva, decât va fi realizat, decât o nouă formă foarte opresivă de sclavie a proletariatului.

Până în prezent cel puțin, ei nu par să fi înțeles acest lucru, și nici unul dintre șefii lor, oratorii sau ziariștii nu și-a bătut capul să le explice. Toți încearcă, dimpotrivă, să ademenească proletariatul să meargă pe un drum pe care nu va găsi nimic altceva opoziția lumii și propria sa înrobire. Și, atâta timp cât se vor supune ordinului acestor lideri, proletarii germani vor căuta această iluzie înspăimântătoare a Statului Poporului, dar, desigur, nu proletariatul va fi cel care va avea inițiativa pentru revoluția socială.

Această revoluție va veni din exterior, probabil din țările mediteraneene, și abia atunci, după ce va fi atins de răspândirea universală a acestei revoluții, proletariatul german își va descătușa pasiunile și va răsturna, dintr-o lovitură, dominația tiranilor săi, a falșilor săi eliberatori.

Gândirea lui Marx conduce la rezultate total opuse. Luând în considerare nimic altceva în afară de problema economică, el își spune că cele mai avansate țări și, în consecință, cele care sunt cele mai capabile să facă o revoluție socială, sunt cele în care producția modernă capitalistă a atins cel mai înalt grad de dezvoltare. El spune că prin excluderea celorlalte țări, țările civilizate sunt singurele care pot iniția și realiza această revoluție.

Această revoluție va consta în exproprierea, indiferent dacă pe căi pașnice sau violente, a proprietăților capitaliștilor și însușirea tuturor pământurilor și a Capitalului de către Stat, care, cu scopul de a-și realiza

marea misiune economică la fel ca și pe cea politică, trebuie neaparat să fie foarte puternic și foarte bine centralizat. Statul va administra și conduce cultivarea pământului prin mijloacele secretarilor salariați, conducătorilor de armate de truditori rurali, organizați și disciplinați pentru această muncă agricolă. În același timp, pe ruinele tuturor fostelor bănci se va crea o singură bancă, ce va finanța toată munca și tot comerțul național.

Se poate înțelege, la o primă vedere, că un plan așa de simplu de organizare, cel puțin în aparență, poate seduce imaginația muncitorilor mai însetați de dreptate și egalitate decât de libertate și care în mod naiv își închipuie că dreptatea și egalitatea pot exista fără libertate – ca și cum în câștigarea și consolidarea dreptății și egalității, cineva se poate baza pe alții și mai ales pe clasa conducătoare, oricât ar pretinde aceasta că e aleasă și controlată de către popor.

În realitate, pentru proletariat va fi un regim cazon, unde vor fi mase de bărbați și femei standardizate care se vor trezi, culca, munci la bătaia tobei, în timp ce pentru cei deștepți și cei privilegiați aflați la conducere, precum și pentru mercenarii inteligenți, atrași de speculațiile imense și internaționale ale băncii naționale, se va găsi o ocazie uriașă de escrocare.

Acasă va fi sclavie, în afacerile externe va fi un război fără sfârșit; numai dacă toate popoarele raselor “inferioare” Latină și Slavă, una sătulă de civilizația burgheză, cealaltă aproape neatinsă de civilizația burgheză, pe care o disprețuiește din instinct, numai dacă aceste popoare se vor resemna și vor permite să li se pună jugul esențialmente burghez și se vor supune unui Stat, din ce în ce mai despotice, care se va numi Statul Poporului.

Revoluția socială, așa cum truditorii latini și slavi și-au imaginat-o, și-au dorit-o și au sperat-o, este infinit mai largă decât cea promisă lor de către germani sau de către programul marxist. Pentru ei nu e o chestiune de emancipare – zgârcită, măsurată și realizabilă la un moment foarte îndepărtat – a clasei muncitoare, ci o chestiune de emancipare completă, și adevărată a întregului proletariat, nu doar a câtorva țări, ci a tuturor națiunilor civilizate sau necivilizate, o nouă civilizație, creată de popor, fiind destinată prin acest act începerii emancipării universale.

Și primul cuvânt al acestei emancipări nu poate fi altul decât “Libertate”, nu libertate politică, aceea libertate burgheză, atât de mult aprobată și recomandată ca obiectiv preliminar de cucerire de către Marx și aderenții lui, ci marea libertate umană, care distrugând toate lanțurile dogmatice, metafizice, politice și juridice de care fiecare este eliberat, va da fiecăruia, atât colectivităților cât și indivizilor, autonomie totală în activitățile și dezvoltarea lor, scăpând odată pentru totdeauna de toți inspectorii, directorii și paznicii.

Al doilea cuvânt al acestei emancipări este solidaritatea, nu solidaritatea marxistă, cea impusă de sus în jos, de vreun guvern sau altul, prin viclenie sau forță, asupra maselor de oameni; nu acea solidaritate a tuturor care este negarea libertății fiecăruia și care prin adevărata realitate devine o falsitate, o ficțiune, având sclavia ca realitate de dincolo de ea; ci acea solidaritate care este dimpotrivă, confirmarea și realizarea fiecărei libertăți, avându-și originea nu în vreo lege politică, ci în natura înnăscută și colectivă a omului, în virtutea căreia nici un om nu este liber dacă ceilalți oameni, care-l înconjoară și care exercită cât de cât o influență asupra vieții sale, directă sau indirectă, nu sunt și ei egali. Acest adevăr poate fi găsit într-o formulare magnifică în Declarația Drepturilor Omului proiectată de Robespierre și care anunța că sclavia unui singur om este sclavia tuturor oamenilor.

Solidaritatea pe care o cerem, departe de a fi rezultatul vreunei organizații artificiale sau autoritare, poate fi doar rezultatul spontan al vieții sociale, economice, morale; rezultatul federațiilor libere de interese comune, aspirații și tendințe. Este baza esențială pentru egalitate și muncă colectivă – devenind obligatorie pentru fiecare nu prin forța legii, ci prin forța faptelor – și baza pentru proprietatea colectivă; ca o lumină călăuzitoare, experiența – adică practica vieții colective; baza pentru știință și învățare, ca scop final al stabilirii Umanității și în consecință a distrugerii tuturor Statelor.

Acesta este idealul, nu divin, nu metafizic, ci uman și practic, care singur corespunde aspirațiilor moderne ale popoarelor latine și slave. Aceste popoare vor libertate totală, solidaritate totală, egalitate totală în lume. Vor doar umanitate, și se vor mulțumi cu mai puțin de atât. Marxiștii le vor acuza aspirațiile ca fiind naive; vor spune că acestea au fost posibile doar în mult timp, că nu au renunțat la

idealul lor, și că nu vor renunța la mărețul lor scop pentru minciunile total burgheze ale Socialismului marxist.

Idealul lor este practic în acest sens, că realizarea lui va fi mult mai puțin dificilă decât idealul marxist, care, dincolo de faptul că prezintă sărăcia ca obiectiv, are, de asemenea, și un mare neajuns, fiind absolut imposibil de pus în practică.

Nu va fi pentru prima oară când oamenii inteligenți, raționali și susținători ai acestor lucruri posibile și practice vor fi considerați ca fiind utopici, iar cei care astăzi sunt cunoscuți ca utopici vor fi recunoscuți mâine ca oameni practici.

Absurditatea sistemului marxist constă, mai exact, în speranța că reducând excesiv programul socialist pentru a-l face să fie acceptat de burghezi radicali, va reuși să-i transforme pe acești burghezi radicali în slujitori involuntari ai Revoluției sociale. Aici apare o imensă greșală: toată experiența istoriei ne demonstrează ca într-o alianță între cele două părți, întotdeauna avantajul se întoarce în favoarea părții mai reacționare. Această alianță în mod necesar va slăbi partea mai progresivă, prin minimalizarea și deformarea programului său, prin distrugerea puterii morale, prin pierderea încrederii în sine, în timp ce partea reacționară, chiar și atunci când se preface și e vinovată de falsitate întotdeauna este mai mult decât orice fidelă adevăratei sale naturi.

În ce mă privește, nu voi ezita să spun că toate ocheadele marxiștilor cu burghezia radicală, indiferent dacă aceasta este reformistă sau revoluționară, nu pot avea un alt rezultat decât demoralizarea și dezorganizarea puterii crescânde a proletariatului și, în consecință, o nouă consolidare a puterii stabilite de burghezie.

Capitolul VI: Acțiunea politică și muncitorii

În Germania, socialismul deja tinde să devină o putere extraordinară, în ciuda legilor restrictive și opresive. Partidele muncitorești sunt deschis socialiste, în sensul că vor o reformă socialistă în relația dintre capital și muncă și consideră că, pentru a obține asta, Statul trebuie, înainte de toate, să fie reformat, iar dacă reformarea lui nu poate avea loc pe cale pașnică, atunci să fie reformat prin revoluție politică.

Această revoluție politică, susțin socialiștii germani, trebuie să preceadă revoluția socială, dar eu consider că aceasta este o greșeală fatală, pentru că această revoluție va deveni în mod inevitabil o revoluție burgheză, care va produce doar un socialism burghez care va duce la o nouă exploatare, mai vicleană și mai ipocrită, dar cu nimic mai puțin opresivă decât cea din prezent.

Această idee de revoluție politică înaintea, precedând revoluția socială e cea care a deschis larg ușile Partidului Social Democrat către toți radicalii democrați, care sunt prea puțin socialiști.

Iar liderii partidului au făcut, împotriva interesului muncitorilor, o alianță cu burghezii democrați ai Partidului Popular (Liberalii), care sunt destul de ostili socialismului, așa cum și presa și politicienii săi au demonstrat.

Însă, liderii acestui Partid Popular și-au seama că pozițiile lor anti-socialiste nemulțumesc muncitorii, și au schimbat tonul, pentru că ei au nevoie de ajutorul muncitorilor pentru a-și atinge scopurile. Aceasta a fost mereu modul burgheziei de a face o revoluție folosindu-se de forța puternică a poporului, numai ca să tragă pe urmă beneficiile acesteia doar pentru ea.

Astfel că acești democrați Popolari au devenit acum un fel de “socialiști”. Dar “socialismul” lor nu merge mai departe de visele care nu pot amenința poziția co-operativei burgheze.

La un congres din Eisenach, în august 1869, au avut loc negocieri între reprezentanții celor două părți: muncitorii și democrații, și aceste negocieri au rezultat într-un program ce a dus în mod definitiv la constituirea Partidului Social Democrat Muncitoresc. Acest program este un compromis între socialiști și programul lor revoluționar al Internaționalei, așa cum a fost el aprobat la Congresele de la Bruxelles și Basel, și programul democrației burgheze. Acest nou program a fost denumit “Statul oamenilor liberi”, în care toate clasele dominante și toate clasele exploatare ar urma să fie eliminate. Libertatea politică a fost declarată ca fiind cea mai urgentă condiție necesară pentru emanciparea politică a clasei muncitoare. Prin urmare, problema socială a fost legată de problema politică. Soluționarea problemei sociale era posibilă doar într-un stat democratic. Partidul s-a declarat doritor să fie asociat Internaționalei.

Câteva obiective imediate au fost propuse: votul masculin universal, referendumul, educația liberă și obligatorie, separarea Bisericii de Stat, libertatea presei, ajutor din partea Statului pentru cooperativele muncitorești.

Acest program nu îi reprezintă pe socialiștii sau aspirațiile revoluționare ale muncitorilor, ci reprezintă politica liderilor săi.

Este o contradicție flagrantă și directă între programul internațional și programul pur național prezentat mai sus, între solidaritatea socialistă a muncii și patriotismul politic al Statului național.

Astfel, social-democrații se găsesc în situația de a fi uniți cu compatrioții burghezi împotriva muncitorilor dintr-o țară străină; și, prin urmare, patriotismul lor a distrus socialismul.

Ei înșiși, sclavi ai guvernului german, acuză guvernul francez că este tiran.

Singura diferență dintre Bismarck și Napoleon al III-lea a fost că unul a fost un ticălos viclean, iar celălalt un ticălos fără succes. Unul a fost un ticălos, iar celălalt un ticălos și jumătate.

Ideea socialistilor germani privind Statul liber este o contradicție în termeni, un vis irealizabil. Socialismul implică distrugerea Statului, iar aceia care susțin Statul trebuie să renunțe la socialism; trebuie să sacrifice emanciparea politică a maselor pentru puterea politică a unor partide privilegiate – în acest caz va fi democrație burgheză.

Programul social-democraților sugerează într-adevar faptul că ei au încredere că democrații burghezi vor ajuta muncitorii să realizeze o revoluție socială, după ce muncitorimea a ajutat burghezia să realizeze o revoluție politică. Modul în care au asimilat ideile burgheze este arătat în lista de obiective imediate, care, în afară de ultimul, cuprind binecunoscutul program al democrației burgheze.

Și, de fapt, aceste obiective imediate au devenit adevăratele lor scopuri, în așa hal încât acestea au făcut ca Partidul Social Democrat să devină un simplu instrument în mâinile democraților burghezi.

Vrea Marx sincer conflictul clasă contra clasă, acel conflict care arată în mod absolut imposibilitatea oricărei participării a maselor la acțiunea politică a Statului? Pentru că această acțiune, dacă ar fi să fie făcută fără burghezie, nu poate fi aplicată; e posibilă doar atunci când se realizează împreună cu unele părți ale acelei clase și când se lasă condusă de burghezie.

Marx nu poate ignora acest lucru, și pe lângă asta, ce se întâmplă azi la Geneva, Zurich, Basel sau în toată Germania, ar trebui să-i deschidă ochii, în cazul în care are ochii închiși, ceea ce, sincer, nu cred că e cazul. Îmi este imposibil să cred că după ce am citit discursul pe care Marx l-a transmis recent la Amsterdam, în care spune că în anumite țări, posibil în Olanda, problema socială se poate rezolva pe cale pasnică, legală, fără forță, în un mod amical, nu poate însemna nimic altceva decât faptul că problema socială poate fi rezolvată printr-o serie de compromisuri succesive, pașnice, voluntare, și atent plănuite, între burghezie și proletariat. Nici Mazzini nu a spus nimic diferit față de ceea ce susține Marx.

Mazzini și Marx sunt de acord în acest punct, de importanță capitală – că marile reforme sociale care emancipează proletariatul nu pot fi realizate decât într-un mare Stat democratic, republican, foarte puternic și foarte centralizat care, pentru o bunăstare decentă a poporului, cu condiția să fie în stare să le asigure educație și bunăstare socială, trebuie să le impună, prin propriul lor vot, un guvern foarte puternic.

Îmi mențin punctul de vedere că, chiar dacă partidul marxist, așa-zisul partid al democrației sociale, va continua să-și urmeze pretențiile politice, se va vedea forțat să condamne cerințele economice (ale muncitorilor), mai devreme sau mai târziu, și va urmări realizarea de greve. Atât de incompatibile sunt cele două căi în realitate.

Mereu același temperament german și aceeași logică sunt cele care îi împing pe marxiști în mod direct și fatal în ceea ce numim Socialism Burghez și îi fac să încheie un nou pact politic între burghezii care sunt radicali, sau care sunt nevoiți să devină așa, și minoritatea “inteligentă”, respectabilă, adică minoritatea mortificat burgheză a proletariatului de la orașe, iar acest pact va fi făcut mereu în detrimentul maselor proletariatului, nu doar de la sate, ci și de la orașe.

Acesta este adevăratul sens al candidaturilor muncitorilor în parlamentele Statelor actuale și aceasta înseamnă cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare.

Chiar și din punctul de vedere doar al proletariatului urban, al cărui avantaj exclusiv este dorința de a prelua puterea politică, nu îi este destul de clar că natura populară a acestei puteri nu va fi nimic altceva decât o ficțiune, o iluzie?

Va fi destul de limpede faptul că este imposibil pentru câteva sute de mii sau chiar zeci de mii sau într-adevar pentru câteva mii să poată exercita în mod efectiv această putere. Ei o vor exercita printr-un delegat, încrezându-se într-un grup votat de ei să îi reprezinte și să îi guverneze. Acest lucru le va provoca negreșit căderea înapoi din nou în toată această minciună și servitute față de reprezentanții săi din regimul burghez.

După un scurt moment de libertate sau orgie revoluționară, cetățenii noului Stat se vor trezi că sunt iar sclavi, jucării sau victime ale noilor doritori de putere.

E de înțeles cum și de ce politicienii inteligenți ar trebui să se înarmeze cu o mare pasiune a unui program care să le deschidă un orizont larg propriilor lor ambiții; dar muncitorii serioși, care poartă în inima lor, ca o flacără, sentimentul solidarității cu camarazii din lumea întreagă, aflați în sclavie și

mizerie și care doresc să se elibereze, nu în defavoarea cuiva, ci, prin eliberarea tuturor, să fie liberi și să nu devină tirani la rândul lor; acei truditori sincer îndrăgostiți de un asemenea program, pentru ei, acest lucru nu este de înțeles.

Și atunci, am o încredere oarbă că în câțiva ani, muncitorii din Germania, dându-și seama de consecințele fatale ale acestei teorii care va fi doar în favoarea șefilor burghezi sau într-adevăr a unor muncitori excepționali, care vor încerca să se cațere pe umerii celorlalți muncitori cu scopul de a deveni burghezi și de a-i domina și de a-i exploata pe muncitori la rândul lor, am încredere că muncitorii germani vor respinge o asemenea teorie cu dispreț și mânie și că ei vor îmbrățișa adevăratul program de eliberare a clasei muncitoare, acela al distrugerii Statului, cu atâta pasiune ca cea a muncitorilor din țările mediteraneene, din Franța, Spania, Italia, a olandezilor și belgienilor.

În același timp, recunoaștem că e dreptul muncitorilor germani să aleagă drumul care li se pare cel mai bun, cu condiția să ni se permită și nouă aceeași libertate. Noi admitem chiar că este foarte posibil ca datorită istoriei lor, naturii lor specifice, nivelul lor de civilizație și situației lor actuale, muncitorii germani să fie nevoiți să procedeze astfel. Să lăsăm truditorii germani, americani sau englezi să încerce să câștige puterea politică, dacă chiar o vor. Dar să îi lase și ei pe muncitorii din celelalte țări să porcească cu aceeași energie la distrugerea întregii puteri politice. Libertate pentru toți și respect natural pentru această libertate – acestea sunt condiții esențiale pentru solidaritatea internațională.

Partidul Social Democrat Muncitoresc German, fondat în 1869 de către Liebknecht și Bebel sub influența lui Marx, a anunțat în programul său că obiectivul principal al emancipării economice a proletariatului este cucerirea puterii politice și, prin urmare, obiectivul următor al partidului ar trebui să fie organizarea unei manifestări legale de propagandă pentru câștigarea dreptului la vot universal și alte drepturi politice; scopul final fiind crearea unui mare Stat pan-german denumit și Statul Poporului.

Între această tendință și cea a Alianței [organizația lui Bakunin] care a respins toate acțiunile politice, neavând ca scop imediat și direct decât victoria muncitorilor asupra capitalismului și, ca o consecință, abolirea Statului, există aceeași diferență, aceeași prăpastie ca și cea care există între proletariat și burghezi. Alianța, luând foarte în serios programul Internaționalei, a respins disprețuitor toate compromisurile cu burghezia politică, oricum s-ar fi deghizat radicalii și socialiștii, avertizând proletariatul că singura șansă de emancipare adevărată, că singura politică cu adevărat salvatoare pentru muncitori, este negarea exclusivă, este politica demolării instituțiilor politice, a puterii politice, a guvernării în general, a Statului și, prin urmare, organizarea internațională a tuturor forțelor răspândite ale proletariatului într-o forță revoluționară îndreptată împotriva tuturor puterilor create de burghezie.

Social-democrații germani, din contră, îi sfătuiesc pe muncitorii atât de naivi încât să-i asculte și să adopte, ca obiectiv imediat al asociației lor, demonstrația legată pentru cucerirea preliminară a drepturilor politice; astfel ei subordonează mișcarea emancipării politice, mișcare care este înainte de toate, una eminentă politică, și prin această inversare vizibilă a întregului program al Internaționalei, completând dintr-o singură lovitură prapastia deschisă dintre proletariat și burghezie. Ei au făcut mai mult de atât, au legat proletariatul de aceeași piatră de moară cu burghezia.

Pentru aceasta este evident faptul că întreaga mișcare politică atât de ridicată în slăvi de către socialiștii germani, atâta timp cât precede revoluția economică, poate fi condusă doar de burghezie, sau de ceva la fel de rău, de către muncitorii transformați în burghezi de ambiția și vanitatea lor, și trecând în realitate peste voința proletariatului, la fel ca înaintașii lor, această mișcare nu va da greș în a condamna proletariatul și în a fi nimic altceva decât un instrument orb sacrificat, inevitabil în lupta dintre partidele politice burgheze, care se vor lupta între ele pentru cucerirea puterii politice, adică pentru puterea și dreptul de a domina masele și de a le exploata. Oricui se îndoiește de aceasta ar trebui să îi arătăm ce se întâmplă în Germania unde organele social-democrate cântă imnul bucuriei la vederea la congresul (de la Eisenach) a profesorilor economiei politice burgheze recomandând proletariatului Germaniei înalta protecție părintească a Statului, și în acele regiuni din Elveția unde programul marxist triumfă, la Geneva, Zurich, Basel, unde Internaționala a decăzut în punctul de a fi nimic altceva decât un fel de cutie electorală pentru profitul radicalilor burghezi.

Aceste fapte de necontestat mi se par a fi mult mai elocvente decât orice cuvânt. Ei sunt corecți și logici în acest sens că ei sunt un efect natural al victoriei propagandei marxiste. Și pentru acest lucru noi luptăm împotriva teoriilor marxiste până la moarte, convinși fiind că dacă ei vor câștiga în final Internaționala, nu vor da greș în a-i ucide spiritul pretutindeni, așa cum au făcut deja în mare parte în țările deja amintite.

Dorința instinctivă a maselor pentru egalitate economică e așa de mare dacă ei speră să primească acest lucru din mâinile despotismului, în mod indubitabil și fără prea multă gândire, așa cum au făcut deseori în trecut se vor preda în genunchi despotismului. Din fericire, experiența istorică a făcut chiar câteva servicii maselor. Astăzi, ele au început peste tot să înțeleagă că nici un despotism sau altul nu are puterea să le dea acea egalitate economică.

Programul Internaționalei explică într-un mod foarte fericit această problemă. Emanciparea trudi-
torilor poate fi suportată doar prin munca lor.

Nu este uimitor cum Marx a crezut că este posibil să manipuleze în cele din urmă cu o declarație atât de exactă, care este posibil să fie schițată de el, socialismul său științific? Altfel spus, organizarea și guvernarea unei noi societăți de către oamenii de știință și profesori este cea mai rea dintre toate guvernele despotice!

Dar mulțumită acestei iubite gloate a oamenilor obișnuiți, care se vor opune, mobilizați de un instinct la fel de drept, tuturor fanteziilor guvernamentale ale acestei minorități a clasei muncitoare, deja disciplinată și îndemnată să devină sluga unui nou despotism, socialismul științific a lui Marx va rămâne pentru totdeauna doar un vis marxist. Această nouă experiență, mult mai întunecată poate decât toate experiențele trecute, va fi ținută departe de societate pentru că proletariatul din toate țările, în general, este animat astăzi de o neîncredere profundă față de tot ceea ce este politic și este (poziționat) împotriva tuturor politicienilor din lume, care, indiferent de culoarea lor politică, au înșelat, subjugat și exploatat, de la cei mai roșii republicani până la cei mai absolutiști monarhiști.

Biblioteca Anarhistă

Mihail Bakunin
Marxismul, libertatea și statul
1872

Preluat la 19.12.2022 de la <https://iasromania.wordpress.com/>

ro.theanarchistlibrary.org